

Med razstavljalci bi težko našli čistejši umetniški značaj, kot je slikar Veno Pilon. Njegova težka in nekam okorno pošena narava ga je kaj zgodaj privedla na lastno pot, ki jo hodi z vedno večjo ekskluzivnostjo, dasi ga s težavo spoznavajo in je trpljenje tega umetniškega življenja nenavadno. Vztrajanje pri resnici in vestnosti mu je vedno znova prinašalo banalne sodbe onih, ki se radi gledajo šmin-kane v ogledalo. Na tej razstavi je bilo nekaj Pilonovih ženskih podob, močno sodobnih tipov, razburljivo gledanih in dosledno oblikovanih. V nekaterih se je zrcalila naravnost nadzemeljska zamišljenost, s tako življensko resnobo so bile slikane. In kakšna je sodba recenzentke „Ženskega sveta“? Pilonu očita „zbirko francoskih prostitutk“ in konča s klasično globoko konstatacijo: „Ta umetnik se že nekaj let norčuje iz ljudi.“ Ni se mogoče spuščati v prvi očitek, ki je gotovo dobro mišljen nauk neizkušenega človeka, ki je daleč od življenja. (Zanimala bi nas razprava do slikarske kvalitete — po možnosti v vsej zgodovini likovne umetnosti.) „Ženski svet“ bo že sam spravil ta očitek v sklad s svojimi naprednimi humanitarnimi idejami. — Druga trditev pa je že zgodovinska in so jo menda prvič zapisali ob nastopu francoskih impresionistov, pred dobrima dvema generacijama. Prav zato se mi zdi posebno značilna za naš čas in za njegovo omejeno obzorje. Mogli bi se tolažiti z dejstvom, da topost za spoznavanje umetniških lastnosti že v polpreteklosti ni bila nikaka izjema pri izobražencih. Vendar ni bila navada ne drugje ne pri nas, da bi prav taki ljudje morali pisati odklonilne recenzije s čisto načelnim ozadjem. Oni ne slutijo, da je svet bolj širok, kot si ga more predstavljati domača dušica in da je življenje tako nepreračunljivo, da obsega več ko en sam stan in samo eno mišljenje, pa naj bo še tako krepostno. Življenje z lahkoto prehaja preko zgražanja pravičnih ter včasih ustvarja globine celo tam, kjer korekten farizej odvrča svoj obraz. Zato pa je ustvarilo tudi umetnike, ki s svojim srcem občutijo globine življenja in jih z močjo svoje forme umetniško ustvarijo. Njim so izhrojene poti prav tako zoprne, kot so dobremu meščanu prijetne.

Kako daleč smo že od onega časa, ko so prvič nastopili naši moderni umetniki! Takrat je bil krog izobraženstva majhen in tudi narod ni imel toliko vsestranske šole, kot jo ima danes. Pa vendar je ostal duh isti, če ne še slabši. Publicistka je namreč našla ob zadnji razstavi lepe besede in zagovore za vse povprečno in brez-pomembno, dočim je skušala predočiti umetnike kot brezkoristne zapravljalce lastnega časa ter narodove slave. O pojmu ustvarjanja v vseh dolgovernih razpravah nismo ničesar brali. To se pa dandanes pri nas ne more nadomestiti ne z modernimi koserijami o kulturi ne s kampanilskim slovenstvom, še najmanj pa z oholostjo in z avtoritativnim nerazumevanjem. Naša likovna umetnost je po letih revolucionarnega vretja spoznala svoj čas ter ustvarja pristna in močna dela. Ž njimi je prisilila kritiko k pisanju naloge, v kateri se pa zrcali njena popolna nedorastlost za spoznavanje umetnostnih vrednot. Francè Mesesnel.

Luči na gori

Ne oglašam se, da bi polemiziral, ker je polemika potrebna in nujna samo tedaj, kadar imaš pred seboj delo, ki je v celoti zmotno ter so misli avtorja, ki je spis napisal, na povsem krivih potih. V našem primeru pa tega ni! Oglašam se le, da pravilno osvetlim neko navidezno podrobnost iz članka „Zlo narodu“, ki ga je objavil Fr. Albrecht v 2. številki „Sodobnosti“. Sicer bi utegnila taka, kakršna je zdaj na papirju, po eni strani zavesti bralca v zmotne sodbe in zaključke, po

drugi pa bi nepopravljena pomenila mnogim, da, celo premnogim, na katerih račun je bila v dobri veri zapisana, nezasluženo krivico, predvsem seveda v moralnem, duhovnem oziru. In tega revija in njegov sotrudnik, ki se borita za resnico, ne smeta nikjer in nikdar dopustiti!

Fr. Albrecht je v gori omenjenem članku (govoreč o naših zaslužjenih krajih, predvsem o Primorju) napisal med drugimi tehtnimi in resničnimi stvarmi tudi sledeče misli: „Še bolj pa nego rod, ki se je s tem, da je ostal zvest zemlji svojih prednikov (ter je ni ostavil kakor lagodnega in udobnega življenja vajena inteligenca), kljubujoč najstrašnejši raznarodovalni sili, kar jih pozna svetovna zgodovina, izkazal za člana zdravega in neuničljivega naroda,“ — itd.

Naj takoj v začetku pristavim, da sem glede onega dela stavka, ki govori o rodu, zvestem zemlji svojih prednikov in o njegovem notranjem zdravju ter neuničljivosti njegovega fizičnega in duhovnega življenja vkljub strašnim političnim razmeram fašistovskega jarma z avtorjem istih misli.

Razhajava pa se v trditvi o inteligenci, ki je izražena v vmesnem stavku, ker je tu avtorjeva misel tako posplošeno povedana, da utegne zadeti vsakogar pa tudi nikogar ter postane tako ali pozitivno ali pa tudi negativno krivična.

Kako je prav za prav bilo s priseljevanjem primorske inteligence v Slovenijo v povojnem času? Začelo se je brž po prevratnih dneh in še danes ni povsem zaključeno, traja tedaj že blizu 14 let. Če hočemo biti natančni, moramo zvišati to število še za dobra 3 leta, ker sta se primorsko ljudstvo in z njim tudi inteligenca morala zaradi vojne zateči v Slovenijo iz nekaterih krajev že v letu 1915., to je takoj po pričetku italijanske vojne.

Pravičnemu presojevalcu in ocenjevalcu dejanja in nehanja primorske inteligence v tem 17 let dolgem razdobju, pa mora biti, z ozirom na večkrat se menjajoče politične prilike v Italiji, takoj jasno, da ne gre soditi po enem in istem kopitu začetka, sredine in konca te, tudi za naše slovensko ljudstvo zgodovinsko prevažne dobe. Kajti življenje v Primorju v letih 1915.—1918. je imelo svojo karakteristiko, v letih 1919.—1926. spet novo obličje, ki se je pa od leta 1927. dalje zopet v osnovi predrugačilo.

Doba 1915.—1918 je vrgla Primorje, posebno Gorico in Furlanijo z delom Krasa, naravnost v vojni metež in je tedaj čisto naravno, da so primorski kmet, delavec in inteligent, kolikor jih ni požrla vojaška suknja, iskali zavetja tam, kjer so mogli ohraniti vsaj golo življenje. Vendar tu lahko trdim, da je večina primorskega ljudstva ostala doma, kajti tudi za vojne čase velja in bo večno veljal izrek: „Ljubo doma, kdor ga ima!“ Od inteligence so se takrat morali seliti državni uradniki, nekateri učitelji in duhovniki, v glavnem pa vse prebivalstvo do tedaj močno slovenske Gorice, ki je poleg Trsta igrala prevažno vlogo v kulturnem in političnem življenju primorskih Slovencev. Tu naj omenim zlasti „narodovo sol“, ki je v predvojnih časih v Gorici v obeh taborih (svobodomiselnem in katoliškem) živo snovala in s tiskano besedo plodila primorsko kulturo (leposlovje, publicistiko s političnim, socijološkim in gospodarskim znanstvenim in praktičnim delom).

Doba 1919.—1926 pa je pomenila za primorsko pokrajino čas prebujenja vseh pozitivnih delovnih sil, ki jih ima sleherno ljudstvo v veliki meri v sebi tudi takrat, kadar je videti na zunaj „od nebé in svetá zapuščeno.“ Obnova kulturnega, političnega in gospodarskega življenja primorskega ljudstva v prvih povojnih letih, pa čeprav je bila tedaj dežela odtrgana od celote slovenskega ozemlja in je živila

v posebnih političnih prilikah, se je izvršila ob intenzivnem delu nekaterih inteligentnih stanov Primorja in ob sodelovanju celotnega ljudstva brezhibno in je bila postavljena na trdno osnovo vsežrtvujočega, nesebičnega idealizma. Kmet, ki je iz roda v rod navezan s svojo srčno krvjo na zemljo, se je bil vrnil, da jo obnovi; delavec, čeprav „svetski občan“, je stopil k stroju; vrnila sta se duhovnik in učitelj ter tudi uradnik, v kolikor ga ni zanimala idiličnost življenja v svobodni Sloveniji, ali pa osebna korist in z njo združeno „navdušenje“ gorečega patriota ... In tu naj zopet poudarim, da bo enkrat za večne čase zapisano, da že prej omenjene goriške „narodove soli“, ki bi bila našemu ljudstvu v tistih dneh tako krvavo potrebna, po večini ni bilo več nazaj na domača tla. Izostala je in je raje pretakala zunaj meja Primorja lirične solze o „trpki usodi zasužnjene Primorja“, in to o vsaki priliki in nepriliki, ne vem v čigavem imenu, še dandanes!

Pa se je obnova splošnega življenja, duhovnega in materialnega, v primorski deželi vkljub vsemu srečno izvršila. Poudariti moram vnovič, da v prvi vrsti po zaslugi duhovščine in ogromne večine (čez 800) primorskega učiteljstva, ki je vztrajalo pri svojem ljudstvu. Namestu izostalih narodovih „voditeljev in učiteljev“ so vstali mlajši, novi ljudje. Kulturno, politično in gospodarsko delo se je obnovilo na vsej črti, društva in listi so nanovo oživel, prosvetna organizacija je zopet zajela zadnjo primorsko vas in videti je bilo, da pojde življenje našega ljudstva v Primorju, v drugačnem okviru sicer, a vendar po predvojnih, duhovno gibkih tirih.

Šlo je, celo dobro je šlo, vsem sramotnim uhajáčem v zasmeh! Šlo je in srce se ti je kar na široko nasmejal ob pogledu na žilavo mladino, ki je poprijela za delo povsod, kjer se je pokazala potreba. Mislim, da bi bila v teh plodnih rokah zrasla tam doli na našem jugu neka novo organizirana slovenska kultura, sicer nekoliko manj strogo akademsko navdahnjena, zato pa bolj gibčna in življenjsko neposrednejša, če bi bil čas dopustil. A je 1922. leto rodilo v Italiji oblačič, ki se je v nekaj letih razrasel v vihar. Ta vihar je završil tudi nad Primorjem in je dobra 4 leta mrvil in mrvil na politični, kulturni in gospodarski organizaciji našega ljudstva, tako da se je celotno povojno delo, s tolikim trudom, skrbjo in pridnostjo postavljeno, razmajalo v temeljih. Relativna svoboda, ki je nudila ljudstvu in tudi njegovi inteligenci možnost precejšnjega kulturnega dela, se je umaknila individualnemu terorju, ki se ni strašil nobenega sredstva, da bi le dosegel svoj cilj: popolno ločitev inteligence od kmečke vasi in trga. Kdor je čital dnevno in tudi revijalno italijansko časopisje, je občutil iz sleherne vrstice, iz slehernega stavka venomer eno in isto pesem: inteligenca — zapeljivka, inteligenca — trmo-glavka, inteligenca — izdajalka itd. Zato je v tretji dobi od l. 1927. dalje tudi primorska inteligenca (ki je bila vsekdar, mimogrede bodi povedano, mnogo tesneje združena z življenjem kmečkega in delavskega ljudstva nego v kakršnemkoli predelu Slovenije) morala s svojim ljudstvom na Kalvarijo. Trpela je z njim pod istim solncem in v istem ozračju, vendar na bistveno drugačnih tleh. Kmet je tudi v dobi največjega političnega terorja v bistvu vendarle — svoboden, oziroma bolje rečeno: samosvoj! Lahko mu vzemo vse: politične, kulturne in socialne svoboščine, zemlja in kruh mu pa vendar ostaneta, kajti država ga gospodarsko ne sme uničiti, ker bi s tem majala lastne temelje. Inteligenca pa kot stan, ki ni nikoli in v nobenem primeru svoboden ali samosvoj, je bila (namreč tista, ki se je umaknila iz Italije po letu 1927.) postavljena pred odločitev: ali pomagati vladajočemu režimu v Primorju pri njegovem raznarodovalnem delu, ali končati v ječi, oziroma v izgnanstvu. Kronika življenja primorskega ljudstva zadnjih 5 let je polna tra-gičnih strani v zadnjem smislu omenjenih možnosti.

In kdo naj ob takem stanju stvari, ki sem jih gledal na svoje oči in ki se bodo vršile vse dotlej, dokler bo v Italiji, oziroma v Primorju živel poslednji fašist, še brani resničnost v začetku mojega sestavka omenjene trditve Fr. Albrechta o primorski inteligenci, ki v svoji splošni formulaciji meša krivo z nekrivim, materialista z idealistom! In idealistov, požrtvovalnih do narobe obrnjenega Vodnikovega verza „pal'ca beraška in strgan rokav“, ali pa celo do same ječe in smrti, je primorsko ljudstvo (o katerem je Fr. Albrecht tako lepo povedal, da se je izkazalo za člana zdravega in neuničljivega naroda!) med svojo inteligenco srečalo dokaj. Kajti, kakršna inteligenca, takšno je ljudstvo, to sta postavki, ki sta v psihičnem življenju slehernega naroda v istovrednem medsebojnem odnosu. „Bodite luč na gori“ ...

V obrambo teh „luči na gori“, ki nimajo ne obraza ne imena, a so vendar svetile in deloma še danes svetijo pod Triglavom in ob Adriji tja doli do Pulja globoko, globoko v srce primorskega ljudstva, naj bodo napisane te moje vrstice!

Janko Samec.

*

H gornjemu sestavu priobčujemo še to-le pojasnilo:

O pobegli inteligenci. Odgovor Janka Samca je razumljivo, potrebno in celo dragoceno pojasnilo in izpopolnitev mojega članka v odstavku o pobegli inteligenci. Videz generaliziranja, mešanja krivega z nekrivim, ki ga očita avtor podpisanemu, je nastal iz tehnične zasnove članka, ki ni dopuščal podrobne izvedbe vseh naznačenih misli, temveč je skušal samo v strnjeni, obrisni obliki opozoriti na neke usodne nedostatke v našem narodu in je bil napisan predvsem kot spontan izraz nečesa sramotnega, ponižujočega in tragičnega, kar se je tiste dni odigravalo pred očmi nas vseh. Problema intelligence same sem se dotaknil le bežno in mimogrede. Na kakšno in katero inteligenco sem pri tem mislil, sem upal, je razvidno iz tona članka samega.

Ne da bi se danes na tem mestu podrobneje spuščal v ta problem, moram vendarle ugotoviti, da v inteligenci ne vidim samo državnih uslužbencev, s katerimi pač povsod na svetu vsak samovoljni in brezvestni režim lahko ravna kakor z brezpravno rajo, marveč tudi tako imenovane svobodne — vsaj kolikor toliko svobodne — poklice kot so odvetniki, zdravniki, inženjerji, industrijci, trgovci in podobno; da je po moji sodbi naloga intelligence, ki ni zmerom takšna, kakršno je ljudstvo, iz katerega je izšla, temveč se le prečesto in prerada odtuji in odrodi svojemu ljudstvu (kakor opažamo to danes s porazno jasnostjo pri nas), neprimerno večja, težja in odgovornejša od naloge delavsko-kmetiškega človeka, ako naj bo namreč ta inteligent res sol svojega naroda — pa ne v ironičnem smislu —, njega učitelj in voditelj. Razumljivo je tedaj, da nisem mogel misliti v svojem članku na inteligenco, ki je vztrajala do konca: do ječe, pregnanstva ali smrti. Poznam nekaj heroičnih prič našega razumništva tam doli, poznam kremenite, odločne, svojemu ljudstvu zveste ljudi; poznam jih celo nekaj — ne veliko —, ki še danes ta dan vztrajajo tam doli vsemu nakljub ...

Menim, da je Janko Samec v splošnem pravilno in pravično odmeril tri akte še nedokončane tragedije slovenskega človeka v Primorju. Želel pa bi, da bi o priliki nekoliko podrobneje razpredel motiv, ki ga je s tanko ironijo nazval „sol naroda“, ter nam z rezko lučjo osvetlil one nevarne in pustolovske tipe, ki jih je točno, krepko in kratko imenoval „sramotne uhajače“ ... Ljudi, ki so si iz edinega naslova, da so bili nekoč Primorci, lastili ali pa si še laste pravico govoriti v

tej zemlji z nekim posebnim, izjemnim poudarkom, obdajajoč se pri tem še z nimbom nekega zlaganega mučeništva.

Na to izprijeno, lagodnega in udobnega življenja vajeno inteligenco je meril moj članek.

Fran Albrecht.

Kritika

Juš Kozak: *Celica*. Slovenske poti V. Tiskovna zadruga v Ljubljani 1932. Strani 108.

„Ali poznate v svetovni literaturi primer, da bi bil pisatelj povest svojih mladih dni nanizal okrog celice, okrog ječe? To je originalno“ — mi je pred nedavnim mimogrede opomnil o pričujoči Kozakovi knjigi L. Adamič. Njegovo vprašanje me je presunilo z nekoliko drzno psihoanalitsko mislijo, ki je takrat nisem izrekel, da je kompozicijski domislek „Celice“ mogel nastati samo v slovenskem življenju današnjih dni in da je tako rekoč simboličen izraz našega splošnega razpoloženja. Toda če ga imenujem simboličnega, ga tako imenujem z majhnim pomislekom, kajti pojem simbola je dandanes zvezan z zavedno in iskano namero, dočim je Kozakov najbrže docela nezaveden, priroden in spontanski, kar ga dela samo še bridkeje resničnega.

Kompozicija „Celice“ je tedaj taka, da pisatelj pripoveduje spomine na bivanje v ljubljanskih sodnih zaporih v začetku svetovne vojne, mednje pa večinoma zelo smiselno in zanimivo vpleta še starejše spomine na mlada leta. Tako razpada tekst na zgodbo jetniškega življenja samega in na mladostne spomine, ki pa niso zasnovani kot široka, lagodna pripoved o vsej širini pisateljeve mladosti, marveč kot živ prerez preko dveh, treh značilnih in ostro zarisanih kompleksov njegove nekdanje duševnosti.

„Celica“ je ogrodje: prihod, sprejem, notranjščina jetnišnice in celice same, hišni red, vnanji potek življenja, potek preiskav in zaslišanj, skrivne zveze s tovariši, kazni, odmevi iz zunanjega sveta, opazovanje jetniškega sveta, lastni psihološki procesi, krize, izbruhi, — vse to pripoveduje in opisuje Kozak naravno, živo, nazorno. Nič nenavadnega ni v vsem tem, nič tragičnega ali napetega in vendar je predstavljeno tako, da je branje tega poročila polno zanimivosti. Ta odlična kvaliteta izvira iz preproste, trezne stvarnosti in dobrega opazovanja in še iz volje in nemajhne sposobnosti, dati stvar in osebam dokaj plastičnosti. Kot notranja vrednota se tem vrlinam pridružuje očitvidna in nenavadna odkritost, s katero Kozak govori tudi o skritih in niti ne vedno prav lepih svojih lastnostih, kakor se tudi povsem iskreno izpoveduje o svojem odnošaju do ideje, zaradi katere je bil sojen; kajti ta odnošaj je po njegovih izjavah ves drugačen, kakor bi ga pričakoval naiven bralec in kakor bi mu ga morda hotel pokazati manj vesten pisatelj.

Ta odkritosrčnost se sicer ne trga s tako prvobitno močjo iz človeških globin, kakor se mogočna in skoraj sveta izpoved kakega Cankarja, vendar je tudi v nji mnogo pristne volje, ki stopnjuje živega in bodrega duha Kozakovega stvarnega in svežega pripovedovanja. Opozoriti pa moram na nedostatek, ki ga Kozakovi sodobniki komaj občutimo, ki pa utegne postati sčasoma bolj moteč. To je vprašanje po krivdi, ki je privedla avtorja v zapor, in po vsem pokretu, zaradi katerega je bil sojen. Danes so nam te stvari še znane, a dolgo ne bodo več; pripovedo-